

Boerderij en buitenplaats Hofzicht in De Lier

De archeologische opgraving van een erf uit de Middeleeuwen en
Nieuwe tijd aan de Noordlierweg

Delftse Archeologische Rapporten 109

Colofon

ISBN 978-90-8890-105-8

© 2011 Erfgoed Delft en Omstreken

Delftse Archeologische Rapporten wordt uitgegeven door Erfgoed Delft en Omsterken in samenwerking met Sidestone Press, Leiden.

www.sidestone.nl

Sidestone bestelnummer SSP43500019

Boerderij en buitenplaats Hofzicht in De Lier. De archeologische opgraving van een erf uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd aan de Noordlierweg.

DAR 109 - J. van Horssen

Administratieve gegevens

Opdrachtgever: Dhr. G. van Leeuwen

Bevoegde overheid: Gemeente Westland

Beheer documentatie: Provincie Zuid-Holland

Periode van uitvoer: Juni-juli 2012

Type onderzoek: Opgraving

Aanleiding: Nieuwbouw

Locatie: Noordlierweg 67, de Lier, gemeente Westland.

Coördinaten: 77595 x 445311

Projectcode: WL069

CIS-code: 52617

Projectleider: drs. J. van Horssen

Projectmedewerker: drs. M. Rijkers

Status: Definitieve versie, oktober 2012

Autorisatie:

Drs. J.P.L. Bakx

Erfgoed Archeologie
Delft

Postbus 78
2600 ME Delft
015-2197198
archeologie@delft.nl
www.erfgoed-delft.nl

Samenvatting

In juni en juli 2012 is een archeologisch onderzoek uitgevoerd op het perceel Noordlierweg 69 in De Lier. In het plangebied wordt een nieuwe woning gebouwd op een historisch erf. Het erf staat geregistreerd als archeologisch monument. Op het perceel werden de resten verwacht van de 18^e eeuwse buitenplaats Hofzicht en mogelijke middeleeuwse voorgangers.

Het onderzoek heeft sporen en vondsten opgeleverd uit de periode van de 12^e tot en met de 18^e eeuw. Alle sporen zijn in verband te brengen met de geschiedenis van het boerderijcomplex.

Op grond van de oudste gevonden aardewerkscherven moet de eerste boerderij op het erf rond het midden van de 12^e eeuw zijn gebouwd. Uit deze periode zijn enkele kuilen gevonden. In de 13^e en het begin van de 14^e eeuw stond op het erf een houten noordwest-zuidoost georiënteerde boerderij binnen erfgreppels. Het gebouw had een breedte van maximaal 8 meter. In de loop van de 14^e eeuw werd de houten de boerderij voorzien van een korte bakstenen muur. De functie van de muur is echter onduidelijk. In de 15^e eeuw werd tegen deze muur, dwars op het gebouw, een 3 m lange brandmuur met schouwvragen gezet. De buitenzijde van de brandmuur werd vervolgens gebruikt voor de aanleg van een kelder. De kelder was 4,20 m breed en tenminste 4,70 m lang. De ingang bevond zich aan de zuidwestkant. Bij een eerste verbouwing van de kelder werd de ingang verplaatst naar de zuidoostkant en door de oude brandmuur heen gebroken. Rond het midden van de 17^e eeuw werd de boerderij omgebouwd tot buitenhuis. Het complex werd voorzien van een nieuw breed voorhuis en de noordoostelijke keldermuur werd vervangen. De kelder bleef, blijkens een muntvondst, in ieder geval tot 1794 in gebruik. In de 19^e eeuw werd het buitenhuis in delen afgebroken om ruimte te maken voor een tuindersbedrijf rondom de huidige boerderij Hofzicht.

Het archeologisch monument Hofzicht is op basis van de onderzoeksgegevens opnieuw beoordeeld. Op basis van de zichtbaarheid van het historische erf in het landschap, de gaafheid van de sporen en de bewoningscontinuïteit in de afgelopen 800 jaar wordt Hofzicht beoordeeld als een vindplaats van hoge archeologische waarde. De status op de Archeologische monumentenkaart (AMK) kan worden gehandhaafd.

Inhoudsopgave

3	Samenvatting
7	1 Inleiding
9	2 Bureauonderzoek 2.1 Landschappelijke achtergrond 2.2 Historische achtergrond
13	3 Onderzoeksmethode
15	4 Resultaten 4.1 Bodemopbouw 4.2 Vlak 1 4.3 Vlak 2
21	5 Vondstmateriaal 5.1 Aardewerk 5.2 Bouwmateriaal 5.3 Dierlijk botmateriaal 5.4 Metaal
31	6 Conclusie 6.1 Synthese 6.2 Middeleeuwse boerderijen in Midden-Delfland
35	7 Beantwoording onderzoeksvragen
37	8 Waardering
41	Bibliografie
43	Overzicht van afbeeldingen & tabellen
45	Bijlage 1

1 Inleiding

Archeologie Delft heeft in juni en juli 2012 een archeologisch onderzoek uitgevoerd aan de Noordlierweg 67 in opdracht van de particuliere eigenaar, dhr. G. van Leeuwen. De aanleiding voor het onderzoek vormt de geplande bouw van een nieuwe woning op het historische erf.

Het plangebied is gelegen op het perceel Noordlierweg 67. Het perceel ligt echter niet direct aan de Noordlierweg maar aan het Groeneveld. Aan noord-oostzijde wordt het begrenst door het perceel Groeneveld I met daarachter een kassencomplex, aan de zuidoostzijde door een kassencomplex op land dat voorheen bij de boerderij hoorde, aan de zuidwestzijde door perceel Noordlierweg 69 en aan de noordwestzijde het fietspad op de Groeneveld met aan de overzijde het natuurgebied De Zeven gaten.

Het perceel is op de Archeologische Monumentenkaart opgenomen als een terrein van hoge archeologische waarde: monumentnummer 4141. De reden voor de monumentenstatus zijn de verwachte resten van de buitenplaats Hofzicht en mogelijke middeleeuwse voorgangers in de ondergrond. Uit historische kaarten vanaf het einde van de 16^e eeuw blijkt dat het erf sindsdien nauwelijks veranderingen heeft ondergaan. Door het ontbreken van grootschalige verbouwingen en aanpassingen van het erf in de laatste eeuw waren geen grote verstoringen van de archeologische resten te verwachten. In 2008 is de archeologische waarde van het terrein getoetst aan de hand van twee grondboringen.¹ Hieruit bleek dat de bodemopbouw op het erf intact was en zich hierin archeologische resten konden bevinden.

In november 2010 is bij de gemeente Westland de aanvraag ingediend voor de nieuwe woning. De woning wordt gefundeerd op heipalen en voorzien van een circa 50 cm diepe kruipruimte. Het archeologisch monument begint op een diepte van 30 cm. Doordat het maaiveld in het plangebied circa 20 cm afloopt in noordelijke richting wordt de kruipruimte alleen in de zuidelijke deel van het plangebied (circa 50 m²) in het archeologisch monument aangelegd.

Op basis van de archeologische waardering heeft de gemeente Westland besloten het laten uitvoeren van een archeologisch onderzoek verplicht te stellen.² In maart 2012 is door Archeologie Delft een Programma van Eisen opgesteld voor de archeologische opgraving en de archeologische begeleiding in het plangebied.³

Het zuidelijke deel van de woning, onder de voormalige knechtenwoning met koetshuis, moet worden opgegraven tot op de bodem van de bouwput. Eventuele muurresten moeten tot volledige diepte worden onderzocht omdat deze een belemmering vormen voor de heipalen. Daarnaast moet het graven van nieuwe funderingen en leidingsleuven dieper dan 30 cm onder maaiveld archeologisch worden begeleid.

In het Programma van Eisen zijn de volgende wetenschappelijke vragen geformuleerd:

- Wat is de aard en de ouderdom van de vindplaats Hofzicht?
- Is er sprake van een fasering binnen de ontwikkeling van het terrein?
- Hoe is het terrein binnen de verschillende fases ingericht?
- Welke uitspraken zijn er te doen over de sociaaleconomische sta-

¹ Archis.

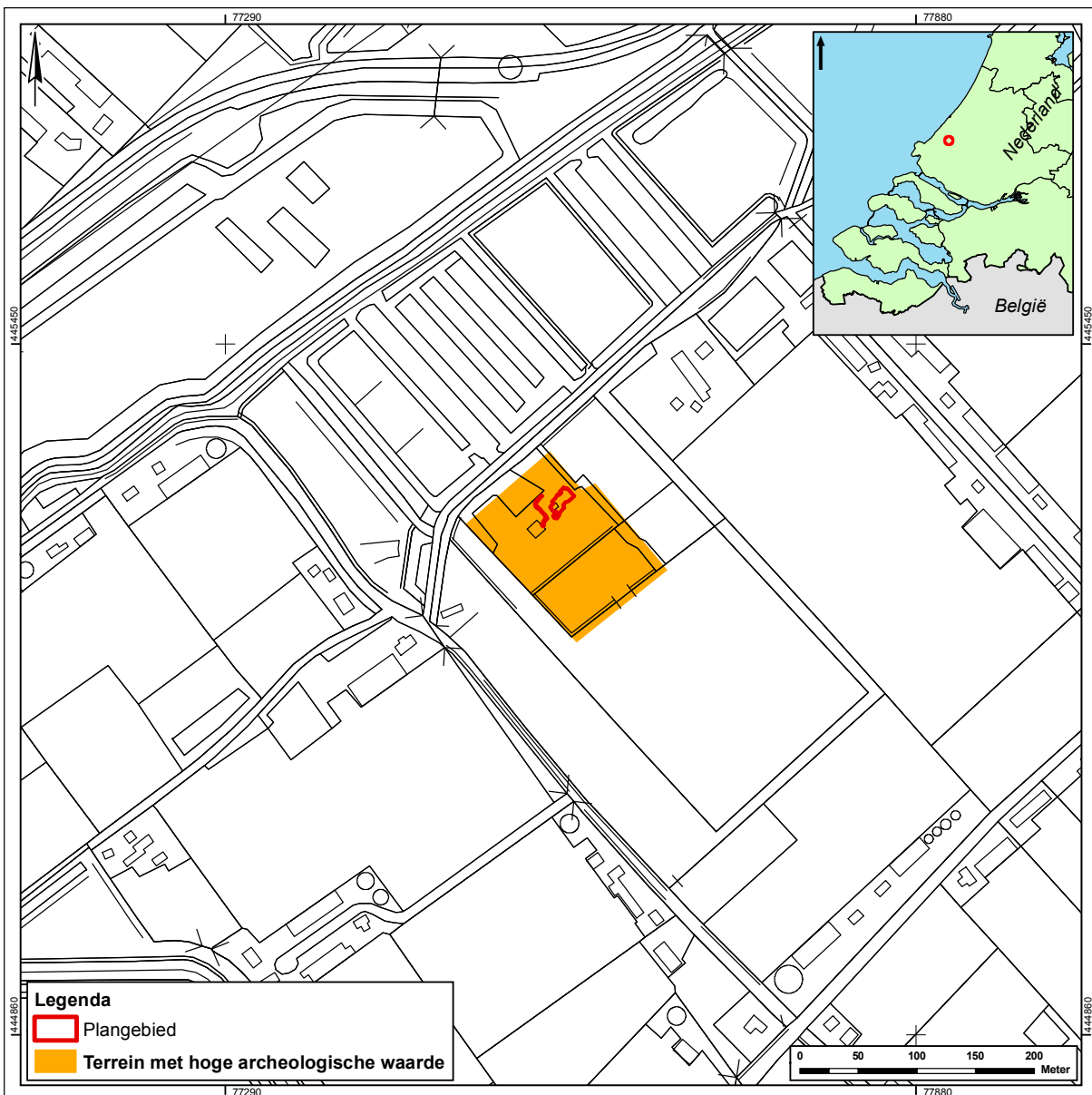
² Stevens/Kloosterman 2012.

³ Jongma 2012.

tus van de bewoners?

- Waaruit bestaat de materiële cultuur van de nederzetting en zijn hier ontwikkelingen of trends in te herkennen?
- Is de omslag van boerderij naar buitenplaats te herkennen in de materiële cultuur en waaruit bestaan de verschillen en overeenkomsten?
- Zijn er op basis van het vondstmateriaal uitspraken te doen over consumptiepatronen en ontwikkelingen daarbinnen?
- Zijn er op basis van het vondstmateriaal uitspraken te doen over de productie (tuinbouw, akkerbouw en/of veeteelt) van de boerderij en/of buitenplaats en zijn daarbinnen ontwikkelingen te herkennen.
- Welke vorm en constructie had de bebouwing of opeenvolgende gebouwen en welke ontwikkelingen heeft dit doorgemaakt?
- Wat is de geologische situatie en ontwikkeling binnen het plangebied?
- Is op basis van de onderzoeksresultaten een herwaardering van de AMK-status van het terrein wenselijk?

Afb. 1.1: ligging van het plangebied.

2 Bureauonderzoek

2.1 Landschappelijke achtergrond

De geschiktheid van een locatie voor bewoning werd in het verleden in grote mate bepaald door de landschappelijke ligging. Een ideale vestigingsplaats lag droog, maar was wel gelegen in de nabijheid van open water en met voldoende mogelijkheden voor landbouw. De geologie, de opbouw van natuurlijke bodemlagen, geeft inzicht in het ontstaan en uiterlijk van landschappen in het verleden. De geologische lagen zijn ingedeeld in een lithostratigrafie per type landschap en periode van ontstaan.⁴

Het huidige landschap heeft zich gevormd in het holoceen, de periode na de laatste ijstijd, vanaf 9500 v. Chr. Het pleistocene dekzand, dat in de ijstijd was ontstaan, raakte door een stijgende grondwaterspiegel begroeid met een moeras waarin het Basisveen werd gevormd. Vanaf 4000 v. Chr. werd het gebied overstromd door de zee als gevolg van de stijgende zeespiegel. Op het basisveen werden in een Waddenzee-achtig gebied klei en zand afgezet in getijdenkreeken, het Laagpakket van Wormer. Rond 3200 v. Chr. werd dit proces van sedimentatie afgeremd door de vorming van de strandwallen aan de kust en de verzanding van de riviermondingen. Het gebied achter de strandwallen kon niet meer ontwateren en er ontstond opnieuw een moeras, het Hollandveen. Dit Hollandveen ligt in de regio plaatselijk nog aan het oppervlak. Echter in de kustgebieden werden de strandwallen door geregelde stormen weggeslagen, waardoor de zee uiteindelijk via de Maasmonding het binnenland in kon stromen. In het Hollandveen ontstonden grote getijdegeulen die door de werking van eb en vloed werden gevuld met zand en klei. De geulafzettingen op het veen worden tot het Laagpakket van Walcheren gerekend. Het Laagpakket van Walcheren is in drie perioden afgezet: de Hoekpolder laag tussen 1500 en 1000 v. Chr., de Gantel laag tussen 500 en 200 v. Chr. en de Laag van Poeldijk in het midden van de 12^e eeuw na Chr.. De laag van Poeldijk werd afgezet, nadat door enkele grote overstromingen, mogelijk in 1132 en 1164, twee oudere geulen, de Gantel en de Lier, openschuurden en gedurende enkele decennia onder invloed van de getijden bleven.

De ondergrond van het plangebied bestaat uit de dekaafzettingen van de Laag van Poeldijk. Uit geologische kaarten blijkt dat ter plaatse van Hofzicht een getijdekreek uit het stelsel van de Hoekpolder laag heeft gelopen. Het is niet te zeggen of de geulvulling voor aanvang van de bewoning als een verhoging zichtbaar is geweest in het landschap. Onder en rondom de kreek bevindt zich het Hollandveen.

2.2 Historische achtergrond

Boerderij Hofzicht is gelegen in de Groeneveldse polder aan de bovenloop van de Lier. De Lier bestond mogelijk al vanaf de Romeinse tijd als veenriviertje. In de 12^e eeuw werd de Lier door overstromingen vanuit de zee opengebrouwen en ontstond een actieve getijdenkreek die bij vloed het omringende land kon overstromen. Vanuit deze kreek werd de Laag van Poeldijk afgezet over het Westland en Midden-Delfland. Omdat de kreek na de overstroming lange tijd een open verbinding met de zee bleef houden moest het land rondom de Lier met dijken worden beschermd. De Groeneveldse Polder was een deel van de Harnaschpolder en werd ook wel Laag-Harnasch genoemd.

Het 'veld' in de naam 'Groeneveld' is een verwijzing naar een woeste grond.⁵ Woeste gronden lagen buiten het in cultuur gebrachte land en werden

⁴ Kerkhof/Bult/Penning 2010, 25-32.

⁵ Bult 2011, 23.

door een gemeenschap collectief gebruikt voor het weiden van vee en het kappen van hout. In dit geval is het 'veld' tot de periferie van het Hof van Delft te rekenen, een hof van de graven van Holland. Door middel van de Noordlierdijk werd het land ten noorden van de Lier beschermd tegen overstromingen. De dijk werd vermoedelijk in het derde kwart van de 12e eeuw aangelegd en was één van de laatste dijken rond het Lier-stelsel. De Oude Lierpolder, waartoe ook de Zeven gaten behoren bleef lange tijd moerassig.⁶ De dijken werden overbodig nadat de Lier rond 1200 aan de Maas werd afgedamd.

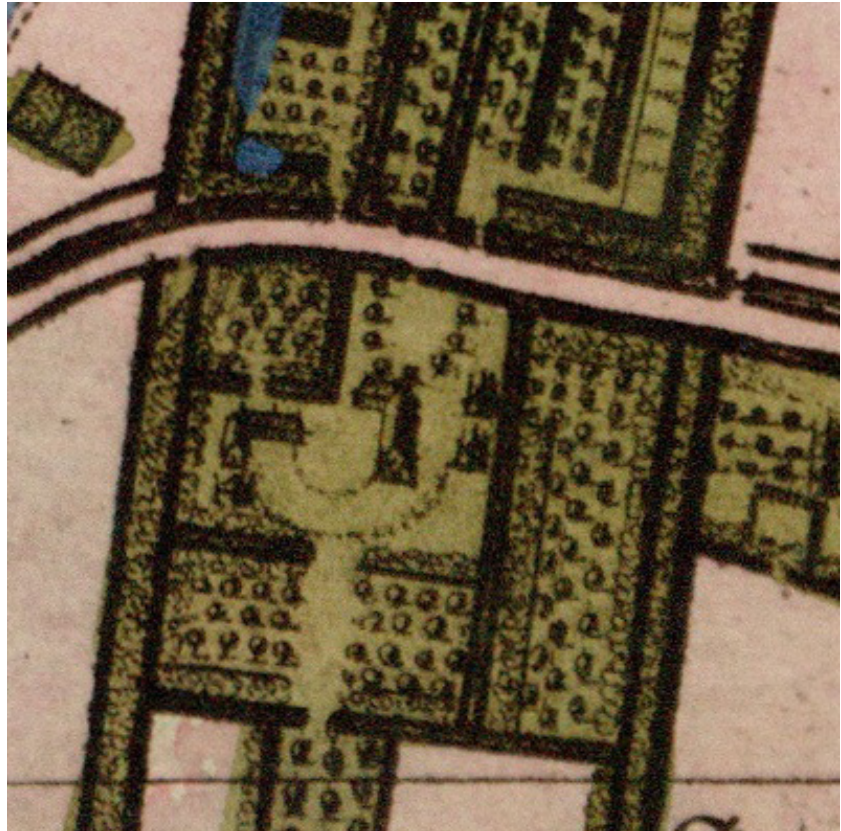
De oudste historische verwijzing naar de boerderij is een afbeelding in het kaartboek van het St. Barbaraklooster uit Delft uit 1553. In het kaartboek tekende het klooster het landbezit op, waaronder het perceel achter boerderij 'Hofzicht'; de boerderij werd toen bewoond door een pachter van het kloosterland. In 1583 kwam de boerderij met eigen grond in bezit van de Delftse brouwersfamilie van Overschie, die de boerderij verpachtte en zelf een deel als buitenverblijf gebruikte.⁷ Tussen 1636 en 1652 werd de boerderij verbouwd tot een buitenplaats. In de historische bronnen wordt de plaats met zowel Hofzicht als Swetsburgh aangeduid. Op de kaart van Kruikius uit 1712

Afb. 2.1: het plangebied op de geologische ondergrond.

⁶ Moerman 2012, 152.

⁷ Moerman 2012, 155-156.

Afbeelding 2.2: de buitenplaats en boerderij op de kaart van Kruikius uit 1712.

zijn het landhuis met daarvoor een halfronde voortuin te zien.⁸ Het landhuis is noord-zuid georiënteerd met een breed voorhuis aan de noordzijde. Ten westen van het buitenhuis staat een tweede L-vormig gebouw met oost-west oriëntering en een breder voorhuis aan de westkant. In 1735 ging de buitenplaats over naar de familie Vlaerdingerwout. In het koopcontract is sprake van de buitenplaats met tuin, boomgaard, land en boerenwoning. In 1762 werd de buitenplaats vererfd op de familie Kretschmar. De leden van de families Vlaerdingerwout en Kretschmar vervulden voor het merendeel hoge ambtelijke functies bij het Rijk en woonden slechts tijdelijk op de buitenplaats.

De nog bestaande historische boerderij is op basis van de bouwkundige elementen in de 18^e eeuw te dateren.⁹ Het voorhuis, met de voorgevel aan de westzijde bestaat uit twee woon- of slaapkamers. Daarachter bevindt zich een korte stal met ruimte voor twaalf koeien. De stal is in het midden van de 19^e eeuw ingekort waarbij een nieuwe oostgevel werd geplaatst. De inkorting hield verband met een veranderende bedrijfsvoering, van veeteelt naar tuinbouw. In de tweede helft van de 19^e eeuw werd op het erf een knechtenwoning gebouwd op de plaats van het vroegere buitenhuis.

Op de kadasterkaart van 1832 blijkt alleen een 'houtvesterswoning' ten oosten van de boerderij nog in bezit te zijn van de familie 'Kretschmar.

⁸ Kruikius/Kruikius 1977.

⁹ Moerman 2012, 170 naar onderzoek van Frits van Ooststroom.

3 Onderzoeksmethode

De archeologische begeleiding van het graven van de waterleiding is uitgevoerd op 1 juni 2012 door de archeologen S. Jongma en F. Stevens. Het onderzochte deel van de leidingsleuf, het deel binnen het archeologisch monument, was 32 m lang, 50 cm breed en 120 cm diep. De aangetroffen sporen zijn gefotografeerd en digitaal ingetekend met behulp van een total station (TS). Van de baksteenmuren zijn de baksteenmaten opgenomen en is de mortel beschreven. De vondsten zijn per spoor verzameld en digitaal geadmineerd in het programma Odile.

De archeologisch opgraving is uitgevoerd op 4 en 5 juli 2012 door de archeologen M. Rijkers en J. van Horssen. De bouwput werd ontgraven door een midgraver met machinist Jos van de firma A. Baatje. De projectleiding was in handen van senior archeoloog J.P. Bakx van Erfgoed Delft.

Bij het onderzoek zijn twee vlakken aangelegd van respectievelijk 60 m² en 230 m² groot. In het eerste vlak zijn de funderingen van de knechtenwoning en het koetshuis vrij gelegd op -0,30 m NAP. De funderingen zijn gefotografeerd en digitaal ingetekend en daarna verwijderd.

Het tweede vlak is aangelegd op de bodem van de bouwput op circa -0,65 m NAP. In het vlak bevonden zich diverse muurresten en grondsporen. De muurresten zijn schoongemaakt, gefotografeerd, digitaal ingetekend

Afbeelding 3.1: overzicht van de opgraving.

en gedocumenteerd. De documentatie bestond uit het opnemen van de baksteenformaten, het beschrijven van de gebruikte mortel en het vaststellen van de onderlinge relaties van de verschillende muurdelen. De grondsporen zijn opgeschaafd, gefotografeerd en digitaal ingetekend.

Nadat bij het onderzoek de muurresten waren vrij gelegd heeft de opdrachtgever in overleg met de gemeente en de aannemer besloten de woning één meter naar het noorden te verplaatsen. Hierdoor hoeven de aangetroffen archeologische funderingen niet uitgedroogd te worden. Daarom zijn de meeste muren niet uitgegraven en konden geen hoogtematen van de onderkanten van de muren worden genomen. De meeste sporen bevinden zich onder het niveau van de nieuwbouw zodat slechts twee sporen gecoupeerd moesten worden.

De vondsten zijn verzameld bij het machinaal uitgraven van de bouwput, het uitgraven van de kelder en het opschaven van de sporen. De vondsten zijn zoveel mogelijk per spoor geadministreerd.

Na afloop van het veldwerk zijn de funderingen en het vlak met sporen afgedekt met bouwzand.

4 Resultaten

In dit hoofdstuk worden alle aangetroffen sporen besproken, gedateerd en geïnterpreteerd. De muren worden gedateerd aan de hand van de formaten van de gebruikte bakstenen. De uitleg over de wijze van dateren is opgenomen in hoofdstuk 5.2. De grondsporen konden worden gedateerd aan de hand van het erin gevonden aardewerk. Een beschrijving van de verschillende aangetroffen aardewerksoorten is opgenomen in hoofdstuk 5.1.

4.1 Bodemopbouw

Het maaiveld loopt binnen het plangebied af van 0 NAP aan de westkant tot -0,20 m NAP aan de oostkant. De bovenste 10 cm bestond uit humeuze teelaarde. Hieronder begon een circa 50 cm dik pakket grijsbruin kleilig zand met baksteenpuin, mortel en houtskool. Deze laag dekde alle aangetroffen funderingen en grondsporen af. Vermoedelijk is het een egalisatie laag van na de sloop van de oude boerderij. Op circa 60 cm diepte begint een schone, grijze licht zandige klei met oxidatie- en reductieplekken (S32). Vermoedelijk is klei de natuurlijke Laag van Poeldijk.

Bij het onderzoek zijn in totaal 31 sporen gedocumenteerd. De sporen bestonden uit muurwerk van funderingen, keldermuren en vloeren en uit de grondsporen van greppels en kuilen.

4.2 Vlak 1

De knechtenwoning is kort voor aanvang van het onderzoek afgebroken (S8). De muren van de woning waren gemetseld van handgevormde bakstenen van het formaat 16-17x6x4 cm en hergebruikte bakstenen van verschillende iets grotere formaten. De fundering van het koetshuis stond koud tegen de fundering van de knechtenwoning en bestond uitsluitend uit hergebruikte en grotendeels gebroken stenen van verschillende steenformaten (S8 en S9). De onderkant van de funderingen lag op -0,30 m NAP in een egalisatie laag en sloten niet aan op de oudere funderingen die hieronder lagen in vlak 2.

4.3 Vlak 2

Alle opgegraven sporen van vlak 2 zijn weergegeven op afbeelding 4.1.

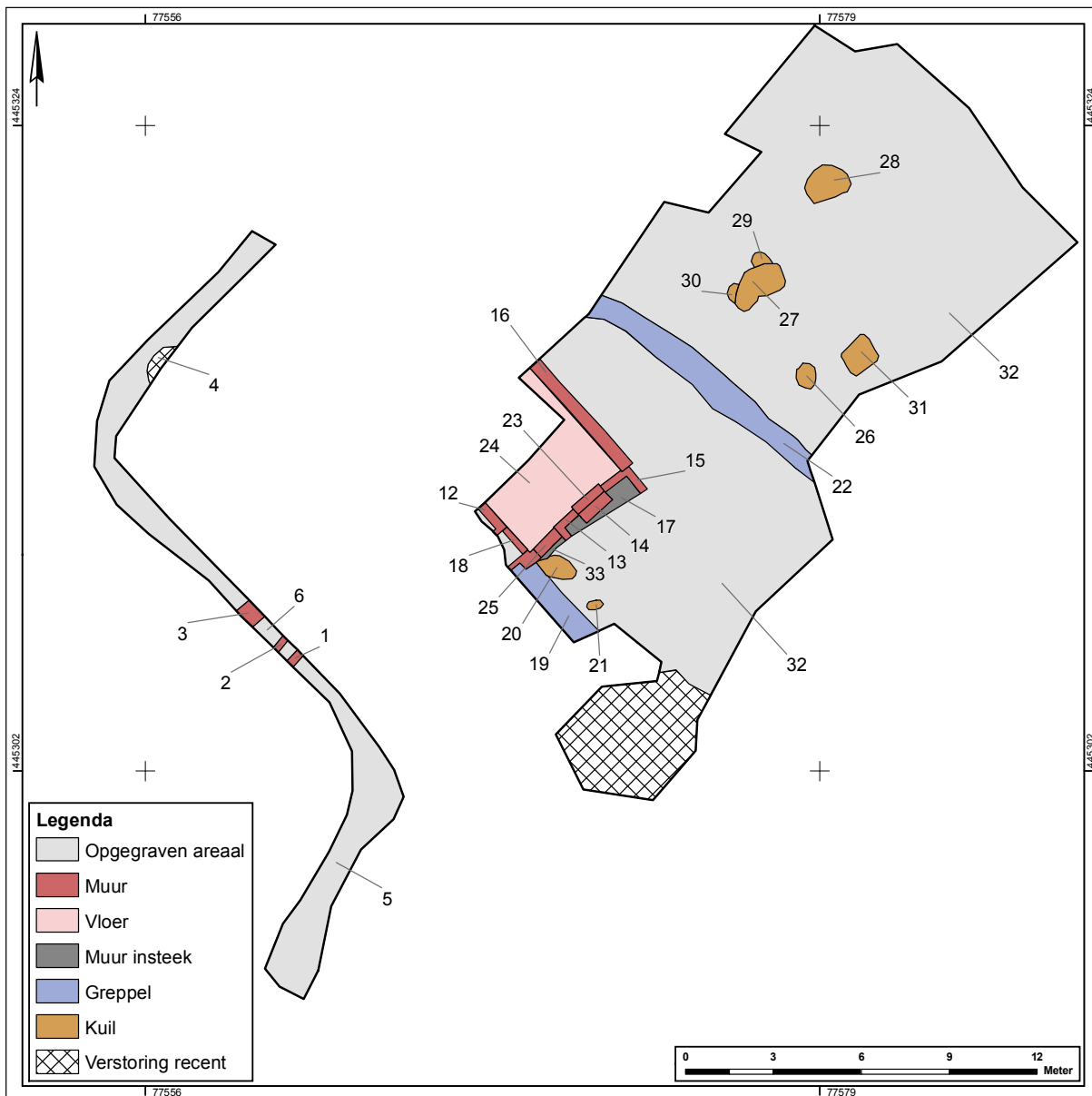
4.3.1 Muurwerk

Alle aangetroffen muren maken deel uit van één gebouw dat in delen tot stand is gekomen en veranderd. Alle muren waren in de grond aanwezig vanaf -0,60 m NAP.

Het oudste muurfragment is S25. Het is een compleet stuk muur van 100 bij 40 cm. De gebruikte bakstenen hebben een formaat van 25x10x6 cm. Stenen van hetzelfde formaat werden in de jaren tachtig van de 14^e eeuw gebruikt voor het dwarschip van de Nieuwe kerk in Delft.¹⁰ De stenen tonen geen sporen van hergebruik zodat de muur globaal in de tweede helft van de 14^e eeuw kan worden gedateerd. Langs de muur loopt een smalle insteek, S33. De functie van S25 is onbekend, mogelijk is het een poer geweest maar een tegenhanger is niet aangetroffen.

In een volgende fase werd tegen de muur een 330 cm lange muur met

¹⁰ Kuile 1937.

twee korte zijmuren van respectievelijk 38 en 76 cm lang gezet (S13/15). De uiteinden van de zijmuren zijn opgaand getrapt aangelegd waardoor ze op vlakniveau langer zijn dan aan de basis. De onderzijde van de constructie ligt op -1,10 m NAP en heeft twee versnijdingen. De muur is gemetseld van stenen van gemiddeld 19x9x4,5 cm groot. Stenen van dit formaat werden gebruikt voor de Laurenskerk in Rotterdam aan het einde van de 15^e eeuw maar ook nog voor de Marthakapel in Delft in het midden van de 16^e eeuw.¹¹ De muur is niet nauwkeuriger te dateren dan in de late 15^e en eerste helft van de 16^e eeuw. Aan de binnenzijde van de structuur bevond zich een forse insteek, S17. De muur vertoont gelijkenis met de fundering van een schouw; een achterwand geflankeerd door twee schouwvellingen. De breedte van drie meter is echter aan de grote kant, zodat hier eerder sprake lijkt te zijn van een brandmuur. Een brandmuur was een stenen muur in een verder houten (vakwerk) huis. De haard lag voor deze muur zodat het huis geen vlam kon vatten door vonken. De haard moet hier aan de zuidzijde van de muur hebben gelegen tussen de vellingen. Aan deze kant zijn geen muren aangetroffen. De brandmuur moet deel hebben uitgemaakt van een licht gefundeerd (houten)

Afb. 4.1: Allesporenkaart vlak 2

¹¹ Kuile 1937, Berends 1989.

Afbeelding 4.2: S15, mogelijk een schouwvang.

huis waar geen resten van zijn overgebleven.

Aan de Woudse weg is bij de aanleg van de A4 een middeleeuws huis met vergelijkbare brandmuur aangetroffen.¹² Deze muur was 3,8 m lang, maar had slechts één afgebroken zijmuur. Wel liepen de muureinden getrapt omhoog zoals ook bij S15/S16 het geval is en bevond zich aan één zijde van de muur een verdiept aangelegde vloer (kelder?). De bakstenen uit de muur hadden een formaat uit de late 13e of de vroege 14e eeuw (31x16x9 cm) maar het kunnen hergebruikte oudere stenen zijn geweest.

De achterzijde van de brandmuur en de poer worden in een volgende fase gebruikt als kelderwand. De kelder krijgt aan de westzijde een wand van anderhalf steens dik (S12). In de muur is een trapgat uitgespaard van circa 1 m breed met zijwanden van één steens dik. De oorspronkelijke kelderwand aan de oostzijde is later vervangen. De noordelijke wand viel buiten de opgravingsput waardoor de oorspronkelijke lengte van de kelder niet bepaald kon worden. De kelder had een breedte van 4,20 m en een lengte van tenminste 4,70 m. Aan de binnenzijde is de kelder wit bepleisterd. De kelder had een bakstenen vloer (S24). De westelijke kelderwand en de vloer bestonden uit bakstenen van het formaat 17,5x8x4,5 cm. Stenen van dit formaat werden gebruikt voor de Nieuwe kerk in Delft en de kerk van Wateringen in het eerste kwart van de 16^e eeuw.¹³

Na de eerste aanleg van de kelder werd de ingang verplaatst. Het oude trapgat werd dichtgezet met een muur (S18) en een nieuwe trap werd door de brandmuur heen gebroken. De eerste traprede is nog aanwezig met een rollaag (S23). Van de volgende trede is alleen de onderste helft nog aanwezig (S14). Na het dichtzetten van het oude trapgat werd de kelder opnieuw wit bepleisterd waarbij de onderste 15 cm rood werd beschilderd. De trap was gemetseld van stenen van 18x8x4 cm en enkele grotere formaten. Ook dit steenformaat is in de eerste helft van de 16^e eeuw te dateren, maar vanwege de geringe omvang van het muurwerk kunnen het ook hergebruikte stenen zijn. De trap is hierdoor niet nauwkeuriger te dateren dan na het eerste kwart van de 16^e eeuw.

In een volgende fase werd de kelder aangepast of gerepareerd. De oostelijke kelderwand (S16) werd vervangen door een dikke muur van IJsselstenen

¹² Van Londen 2006, 54-55.

¹³ Berends 1989.

Afbeelding 4.3: S25 en S13 maken deel uit van de kelder muur S12.

Afbeelding 4.4: overzicht van de kelder richting het noorden.

van 16,5x7x4 cm en op de oude bakstenen vloer werd een nieuwe vloer (S24) van plavuizen aangelegd van 23x23 cm.

In de leidingsleuf zijn drie oost-west georiënteerde muren aangetroffen. Twee van de muren lagen op slechts 40 cm afstand van elkaar (S1 en S2). Beide muren waren anderhalf steens dik en opgetrokken van oranje bakstenen van 16x8,5x4 cm. Mogelijk waren de twee muren onderdeel van een goot. De derde muur lag 95 cm noordelijker dan de twee muren (S3). De muur had een dikte van twee en een halve steen en was gemetseld met gele stenen van 17x8x4 cm, mogelijk dezelfde stenen als waarmee de oostelijke keldermuur (S16) opnieuw werd opgetrokken. Op basis van de steenformaten zijn alle drie de muren van na het midden van de 16^e eeuw. De 'steeg' tussen S2 en S3 is vanaf het laatste kwart van de 17^e eeuw volgegooid met afval (zie hoofdstuk 5.1) zodat aangenomen kan worden dat beide gebouwen voor het begin van de 18^e eeuw zijn opgericht. Geen van de muren uit de leidingsleuf is in verband te brengen met de muren uit de opgravingsput.

4.3.2 Grondsporen

In het vlak lagen twee noordwest-zuidoost georiënteerde greppels met een onderlinge afstand van 8 m. De westelijke greppel was slechts over 3 m zichtbaar (S19). De greppel had een breedte van minimaal 80 cm en was opgevuld met donker grijsbruine klei. In de vulling zaten geen baksteenfragmenten. De greppel werd aan de noordzijde doorsneden door de muur S12. De oostelijke greppel was over een lengte van 9,60 m aanwezig en had een breedte van circa 1 m (S22). Het noordwestelijke uiteinde van de greppel buigt af naar het westen. Op grond van het vondstmateriaal is S22 in de 13^e, 14^e en 15^e eeuw te dateren. Mogelijk zijn de greppels S19 en S22 zogenaamde 'osendroppen'

Afbeelding 4.5: S22 richting het zuiden.

weerszijden een gebouw. Een osendrop is een greppel langs de buitenzijde van de wand van een gebouw waarin het afdruppende regenwater van het (rieten) dak werd opgevangen. Het gebouw binnen de osendroppen moet een breedte van maximaal 8,2 m en een lengte van tenminste 11,4 m hebben gehad.

Binnen de greppels lagen twee sporen. Spoor 20 is een ovale kuil van 140 bij 60 cm en een komvormige doorsnede met een diepte van 22 cm. De kuil zou, op basis van één scherf, mogelijk uit de twaalfde eeuw kunnen komen. De tweede kuil, S21, is niet nader onderzocht. De kuil wordt doorsneden door S19.

Ten oosten van greppel S22 bevinden zich meer kuilen. Drie ovale kuilen met een grootte van maximaal 80 cm kunnen paalsporen zijn van een structuur (S26, 29 en 30). Alleen uit S26 zijn vondsten gekomen, die het spoor in de 12e eeuw dateren. Op basis van de kleur en textuur kunnen ook spoor 29 en 30 uit de 12e eeuw komen.

De sporen 28 en 31 zijn onregelmatig gevormde kuilen met een maximale lengte van respectievelijk 1,20 en 1,50 m. Op basis van slechts enkele scherven zijn de kuilen in de 12^e en mogelijk de 13^e eeuw te dateren.

Spoor 27 is een onregelmatig gevormde kuil met een maximale afmeting van bijna 2 m. De kuil is op basis van aardewerk in de 14^e eeuw te dateren.

5 Vondstmateriaal

5.1 Aardewerk

5.1.1 Aardewerksoorten uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Aardewerscherven maken doorgaans het grootste deel van de vondsten uit van een archeologische opgraving. Aardewerk was het meest gebruikte materiaal voor vaatwerk. De grondstof was makkelijk te verkrijgen, het materiaal was goed bestand tegen hitte en het oppervlak was makkelijk schoon te maken. Behalve aardewerk werden ook hout en metaal (ijzer, koper, tin en zilver) gebruikt voor vaatwerk. Als metalen en houten voorwerpen kapot en onbruikbaar waren kon het materiaal worden hergebruikt. Het metaal kon worden doorverkocht aan de metaalbewerker om te worden omgesmolten. Houten voorwerpen werden in de haard opgebrand. Aardewerscherven waren echter onbruikbaar en werden weggegooid op het erf, in een afvalkuil of beerput, zodat we ze nu in grote aantallen terugvinden bij opgravingen.

Aardewerksoorten uit de Volle Middeleeuwen (10^e-13^e eeuw)

In de Volle Middeleeuwen leefde het grootste deel van de bevolking van het eigen boerenbedrijf. Gebruiksvoorwerpen werden zelfgemaakt of werden gekocht op periodieke markten in de regio of van reizende handelaren.

Het aardewerk uit de Volle Middeleeuwen bestond enerzijds uit schenk en drinkgerei van geïmporteerd draaischijf aardewerk en anderzijds uit simpele hand geboetseerde kogelpotten voor het koken en voor opslag.

Het schenk- en drinkgerei werd geïmporteerd uit de regio rond Keulen in het Duitse Rijnland, het Pingsdorf-aardewerk, en uit de omgeving van Luik in het Belgische Maasland, het Maasvallei- of Andenne-aardewerk.¹⁴ Het vormenspectrum van Pingsdorf-aardewerk bestond uit grote potten met een schenk-tuit en uit bekers op een hoge voet. Het witte of grijze Pingsdorf-aardewerk was versierd met een kenmerkende abstracte roodbruine beschildering. Het Maasvallei-aardewerk bestond aanvankelijk ook uit tuitpotten, maar in de loop van de 12^e eeuw verschenen peervormige kannen met een groot verticaal oor waaraan de kan opgetild kon worden. Behalve kannen werden ook kleine kookpotten gemaakt. Rond het jaar 1200 begonnen ook de pottenbakkers in het Duitse Rijnland kannen met een oor te maken. Ook werd het aardewerk verbeterd door het op een hogere temperatuur te bakken en volledige te bedekken met een roodbruine sliblaag. Dit aardewerk wordt protosteengoed genoemd.¹⁵

De met de hand geboetseerde kogelpotten werden al vanaf de 8^e eeuw lokaal gemaakt als huisnijverheid.¹⁶ Het waren eenvoudige bolle potten met een korte rand. De grootte van de potten, en daarmee het volume, varieerde van 0,5 tot 4 liter. Afhankelijk van de grootte konden ze worden gebruikt als beker, kookpot of voorraadpot. Vanaf het begin van de 11^e eeuw werden er ook hardgebakken kogelpotten geïmporteerd uit het Duitse Rijnland, het Paf-frath-aardewerk. Deze kogelpotten hadden een kenmerkende metaalglans aan het oppervlak en hadden soms een korte steel aan de rand.

¹⁴ Verhoeven 1998.

¹⁵ Bartels 1999.

¹⁶ Verhoeven 1998.

Aardewerksoorten uit de Late Middeleeuwen

In de 13^e eeuw traden grote veranderingen op in de economie door het opkomen van steden. In de steden kwamen gespecialiseerde ambachtslieden te werken, die een groot deel van de huisnijverheid overbodig maakten. De mensen konden altijd alle benodigde spullen kopen in een nabijgelegen stad.

Met de ambachtslieden verschenen ook gespecialiseerde pottenbakkers die grijsbakkend- en roodbakkend aardewerk vervaardigden. Het vormenspectrum van de pottenbakkers werd afgekeken van de producten uit de Maasvallei en de Vlaamse steden waar al aan het einde van de 12^e eeuw roodbakkend aardewerk werd vervaardigd.

Van de 13^e tot en met de 15^e eeuw verschenen in vrijwel alle Hollandse steden pottenbakkers. In Delft zijn bij een opgraving aan de Nieuwe Langedijk grote aantallen misbaksels gevonden van een pottenbakker uit het tweede kwart van de 14^e eeuw.¹⁷ Het vormenspectrum bestond in de 13^e en 14^e eeuw uit bakpannen, grapen (kookpotten op drie poten) en schenkkannen. De vormen werden zowel in grijsbakkend -als roodbakkend aardewerk uitgevoerd. Een belangrijk verschil tussen grijs- en roodbakkend aardewerk was, dat het roodbakkende aardewerk bedekt kon worden met een laag loodglazuur, waardoor het minder poreus werd en door het gladde oppervlak beter schoongemaakt kon worden. In de 13^e en 14^e eeuw werd het aardewerk nog zeer spaarzaam geglazuurd vanwege de moeilijke verkrijgbaarheid van lood. In de loop van de 15^e en 16^e eeuw werd het aardewerk voor een steeds groter deel voorzien van loodglazuur. De populariteit van het loodglazuuraardewerk leidde ertoe dat het grijsbakkende aardewerk al rond het midden van de 15^e eeuw niet meer werd gemaakt. De stedelijke pottenbakkers ontwikkelden in de 14^e en 15^e eeuw steeds meer specifieke gebruiksvormen als vuurstolpen, pispotten, olielampen, papkommen en vetvangers. Het roodbakkende aardewerk werd soms versierd met een 'slibversiering' van witbakkende klei.

Door de opkomst van de stedelijke pottenbakkers stagneerde de import van het Maasvallei-aardewerk rond het midden van de 13^e eeuw. De pottenbakkers in het Duitse Rijnland slaagden er wel in om hun producten te kunnen blijven afzetten door een aanzienlijke verbetering van hun producten. In het laatste kwart van de 13^e eeuw slaagden zij er in om het protosteengoed op een nog hogere temperatuur te bakken waardoor echt steengoed ontstond. Door de hoge baktemperatuur versmolt het baksel en was het steengoed nauwelijks poreus en brak het niet snel. Hierdoor was het aanzienlijk geschikter voor schenk- en drinkgerei dan het grijs- en roodbakkende aardewerk. Het vormenspectrum van het steengoed beperkte zich tot schenkkannen, drinkkannen (pullen) en bekens. In de productieplaats Siegburg werd van de 14^e tot en met de 16^e eeuw ongeglazuurd steengoed van witbakkende klei gemaakt. Het witte steengoed kon worden versierd met een rode bloes of applique's. In de productieplaatsen Langerwehe, Raeren, Aken en Keulen werd in dezelfde periode grijs steengoed gemaakt dat werd voorzien van een roodbruine engobe (sliblaag) en een glimmend zoutglazuur¹⁸. Het grijze steengoed werd versierd met radstempels en appliques (opgelegde stempels).

Aardewerksoorten uit de Nieuwe Tijd

De Nederlandse steden begonnen in de loop van de 15^e eeuw steeds meer deel uit te maken van een internationaal handelsnetwerk, waardoor nieuwe aardewerksoorten werden geïmporteerd en technieken overgenomen.

Majolica, witbakkend aardewerk met een beschilderde laag tinglazuur en loodglazuur aan de onderzijde, werd al vanaf de Middeleeuwen gemaakt in de Arabische wereld en het Middellandse Zeegebied. Aan het begin van de 16^e eeuw vestigden zich de eerste in majolica gespecialiseerde pottenbakkers

¹⁷ Van Haften 1987.

¹⁸ Bartels 1999, 50, 51, 58,59.

in de Zuidelijke Nederlanden.¹⁹ Aan het einde van die eeuw weken verschillende majolicabakkers vanwege de religieuze onlusten uit naar de Noordelijke Nederlanden en begonnen ateliers in onder andere Delft en Amsterdam. De meerkleurige beschildering van de majolica was enerzijds ontleend aan de abstracte stijl van de Arabische (Moorse) kunst, anderzijds de florale en figuratieve thema's van de Italiaanse renaissance. Aan het begin van de 17^e eeuw werden steeds meer versieringsmotieven van het porselein overgenomen en werd steeds meer alleen in blauw beschilderd. Het assortiment van de majolica-bakkers bestond voornamelijk uit borden en wandtegels.

Aan het begin van de 17^e eeuw werd het productieproces van majolica verbeterd en ontstond faience. Halverwege de 17e eeuw was majolica grotendeels verdrongen door faience, maar het bleef tot in de 19e eeuw gemaakt worden als goedkoper product.²⁰ In faience werden bijna alle gebruiksvormen, behalve kookgerei, gemaakt maar het merendeel bestond uit borden. Delft ontwikkelde zich in deze periode tot één van grootste productiecentra van faience. Aan het einde van de 18e eeuw moest faience steeds meer plaatsmaken voor het industriële witbakkende aardewerk.

In de 17e eeuw werden veel van de middeleeuwse pottenbakkerscentra van het steengoed in het Duitse Rijnland verwoest in een burgeroorlog. De enige productieplaats die gedurende de 17^e eeuw bleef produceren was Frechen waar vooral fles-achtige (voorraad)kannen met een 'baardman'-applique op de hals werden gemaakt. Toen het aan het einde van de 17^e eeuw weer veilig werd begonnen pottenbakkers in de regio Westerwald op grote schaal aardewerk te produceren voor de export. Het vormenspectrum bestond uit drinkkannen (pullen), schenkkannen, kommen, voorraadpotten en pispotten. Het drinkgerei werd vaak rijkelijk versierd met applique's en helderblauwe kobaltverf.

De stedelijke pottenbakkers van rood- en witbakkend aardewerk ondervonden in de 17^e eeuw steeds meer concurrentie van enkele grote productiecentra in Nederland en Duitsland die hun producten per schip verhandelden.²¹ In Oosterhout (NB) en Bergen op Zoom (NB) hadden de pottenbakkers zich gespecialiseerd in pannen en ander vuurvast aardewerk. In Gouda en enkele Friese steden werd met name huishoudelijke voorwerpen gemaakt van geel en groen geglaazuurd witbakkend aardewerk.²² Borden werden voor een groot deel geïmporteerd uit het Nederrijns gebied in Duitsland en Nederland (o.a. Gennep). De borden van Nederrijns aardewerk werden rijk versierd met een abstracte of eenvoudige figuratieve voorstelling in geel, rood, groen en bruin slijb. Het grote en gespecialiseerde aanbod van de pottenbakkerijen leidde in de tweede helft van de 17^e eeuw tot het faillissement van het grootste deel van de lokale pottenbakkerijen, waaronder die in Delft.²³

De grootschalige productie van het roodbakkende aardewerk stagneerde echter rond het midden van de 19^e eeuw door de opkomst van industrieel vervaardigd aardewerk en het steeds algemener worden van metalen pannen.

5.1.2 Aardewerk van de opgraving

Bij de opgraving zijn in totaal 208 aardewerkscherpen gevonden waarvan 26 uit de Volle Middeleeuwen (10^e-13^e eeuw), 54 uit de Late Middeleeuwen (13^e-15^e eeuw) en 127 uit de Nieuwe Tijd (16^e-19^e eeuw).

Hieronder wordt het aardewerk per spoor beschreven. Aan de hand van de daterende kenmerken van het aardewerk worden de sporen gedateerd. Indien mogelijk wordt een interpretatie van het aardewerkspectrum gegeven. Dit is echter voor de meeste sporen niet mogelijk door het geringe aantal scherven.

¹⁹ Bartels 1999, 201.

²⁰ Bartels 1999, 201.

²¹ Bartels 1999, 130.

²² Van der Meulen/Smeele 2011, 8.

²³ Van der Meulen/Smeele 2011, 8.

Aardewerksoort	Datering	Aantal
Pingsdorf	900-1200	3
Maasvallei	1000-1200	8
Paffrath(-achtig)	1000-1200	5
Kogelpot	800-1300	10
Protosteengoed	1200-1300	2
Steengoed, wit	1300-1550	2
Steengoed, grijs	1300-1600	4
Grijsbakkend	1250-1500	5
Roodbakkend	1250-1500	41
Roodbakkend	1500-1900	64
Witbakkend	1500-1900	1
Majolica	1550-1750	6
Faience	1650-1850	56
Ondetermineerbaar		1
Totaal		208

Tabel 5.1: Totaal aantal gevonden scherven per aardewerksoort.

Aardewerk uit de Volle Middeleeuwen

Het oudste aardewerkfragment van de opgraving is een zogenaamde manchetrans van een tuitpot van Maasvallei aardewerk uit het tweede en het derde kwart van de 12e eeuw. Dit fragment is echter afkomstig uit een jonger spoor, S27.

S20: het spoor is op basis van één scherf Paffrath-achtig kogelpotaardewerk met onzekerheid in de 12e eeuw te dateren.

S26: uit het spoor komen een randfragment van een kogelpot met afgeplatte rand met lichte dekselgroef en een wandfragment Pingsdorf-aardewerk. Met enige onzekerheid vanwege het geringe aantal scherven is het spoor in de 12e eeuw te dateren.

S28: uit het spoor komen twee grote rand-schouder fragmenten van kogelpotten waarvan één versierd met diagonale vingervegen. Van drie kleinere kogelpotscherven is er één van een Paffrath-achtig baksel. Het importaardewerk bestaat uit één wandfragment Maasvallei aardewerk. Uit het spoor komt één klein fragment witbakkend aardewerk uit de 19e eeuw. Dit fragment is vermoedelijk afkomstig uit de bouwvoor. Het spoor is op basis van de scherven kogelpot en Maasvallei-aardewerk in de 12e of de eerste helft van de 13e eeuw te dateren.

S31: uit het spoor komen twee scherven kogelpot en één scherf pingsdorf-aardewerk. Op basis van deze aardewerksoorten kan het spoor, met enige onzekerheid vanwege het geringe aantal scherven, in de 12e eeuw worden gedateerd.

Bij de aanleg van het vlak (S32) zijn een negen scherven uit de volle middeleeuwen tevoorschijn gekomen die niet aan een spoor konden worden toegewezen: hierbij zit één groot fragmenten kogelpot versierd met diagonale vingervegen en een randfragment van een afgeplat type met lichte dekselgroef.

Ondanks dat de sporen weinig scherven hebben opgeleverd zijn de scherven relatief groot (5-15cm) en nauwelijks onverveerd zodat aangenomen kan worden dat ze zich in een primaire context bevonden.

Afbeelding 5.1: Schaal 1:2, randfragment van een kogelpot uit S28.

Aardewerk uit de late middeleeuwen

S17: uit het spoor komen in totaal 35 scherven. De scherven zijn sterk gefragmenteerd (=klein), in tegenstelling tot het botmateriaal uit hetzelfde spoor. Twee scherven zijn van witte steengoed kannen uit Siegburg. Eén van de kannen is een breed cilindrisch type bierpul uit de tweede helft van de 14e eeuw (s1-kan-7/14). Van het steengoed uit Langerwehe is één fragment van een schenkan gevonden versierd met een band radstempel op de schouder (s2-kan-23). Van een tweede fragment grijs steengoed is de herkomst onbekend. Van het enige fragment grijsbakkend aardewerk is geen oorspronkelijke vorm te bepalen. Van roodbakkend aardewerk zijn er fragmenten van tenminste twee grappen en een bakpan. Spoor 17 is de insteek van muur S13/15 die op basis van het baksteenformaat in het laatste kwart van de 15^e en de eerste helft van de 16^e eeuw gedateerd kan worden. De jongere datering van de muur en de fragmentatie van het aardewerk maken het aannemelijk dat het aardewerk secundair in het spoor is terecht gekomen.

S19: uit het spoor komen een stuk van een ongeglazuurde deksel van roodbakkend aardewerk uit de late 14^e of 15^e eeuw en een scherf van een groen geglazuurd flesje van Maasvallei-aardewerk uit de 13^e of 14^e eeuw. Het spoor is in de late 14^e of 15^e eeuw te dateren. Behalve het aardewerk komt uit het spoor een gebroken stuk kalksteen. De functie hiervan is onbekend.

S22: Ook uit dit spoor komen scherven uit verschillende perioden. Een scherf Maasvallei-aardewerk en een scherf kogelpot kunnen uit de 12^e of 13^e eeuw komen. Een scherf protosteengoed komt uit de 13^e eeuw. Een wandscherf en een oor van een kan van grijsbakkend aardewerk komen uit de 14^e eeuw. Twee kannen van geglazuurd grijs steengoed komen uit de 15e eeuw. De scherven van verschillende grappen en een schenkan van roodbakkend aardewerk zijn niet nauwkeuriger dan in de tweede helft van de 14e en de 15e eeuw te dateren. De greppel kan een langere tijd in gebruik zijn geweest van de 12e tot en met de 15e eeuw. Eén klein fragment roodbakkend aardewerk uit de 19e eeuw is vermoedelijk uit de bouwvoor in de greppel terechtgekomen. Behalve het aardewerk komt er uit het spoor een stuk van een zandstenen slijpsteen.

S27: uit het spoor komen aardewerkfragmenten uit verschillende perioden. Uit de 12e eeuw komen een manchetrans van Maasvallei-aardewerk en een wandfragment Paffrath-achtig kogelpotaardewerk. Uit de late 12e of het eerste deel van de 13e eeuw komt een oor van een schenkan van Maasvallei-aardewerk, uit de 13e eeuw komen een bodem van een kan van protosteengoed, en uit de late 13e en 14e eeuw één wandfragment roodbakkend en een één wandfragment grijsbakkend aardewerk. Het jongste fragment is een oor van een pispot van grijsbakkend aardewerk uit het laatste kwart van de 14e eeuw. Spoor 27 snijdt door twee oudere kuilen heen waardoor de 12e en 13e eeuwse scherven in de kuil terecht kunnen zijn gekomen.

Aardewerk uit de nieuwe tijd

Spoor 6 is een afvaldump in de steeg tussen twee gebouwen. Uit de dump kwamen scherven van in totaal 37 objecten van roodbakkend aardewerk, majolica en faïence.

Drie grappen van roodbakkend aardewerk waren van twee verschillende modellen: een dubbelconisch model met oren, uit de late 17^e eeuw en een panvormig model met rechte wanden, vlakke bodem en een steel uit de eerste helft van de 18e eeuw. De panvormige grappe is vermoedelijk een Oosterhouts product.

Opvallend is het grote aantal van vijftien borden. Van de elf borden van faience zijn er vijf onbeschilderd, vijf hebben een eenvoudige beschildering met een lauwerkrans of een bloemmedaillon en één bord is volledig beschilderd met bloemen in cartouches. Van de twee borden van majolica is één onbeschilderd en één eenvoudig beschilderd. Van de vier borden van roodbakkend aardewerk zijn er twee versierd met slib: één met een zigzaglijn en één met stippen.

Van de vier grote schalen is er één van roodbakkend aardewerk, één van faience en twee van majolica. Het roodbakkende bord komt uit het Nederrijnse gebied en is met geel, groen en bruin slib versierd met een vogel op de spiegel en concentrische cirkels en stippen op de vlag. Eén van de majolica schalen is onbeschilderd, de andere schaal heeft een abstracte beschildering op de rand en had waarschijnlijk een figuratieve voorstelling op de vlag. De schaal van faience is zeer fraai vlak vullend beschilderd met takken met bladeren (a-foglie) met engel-achtige wezentjes ertussen. Dergelijke schalen werden behalve om te serveren ook vaak opgehangen aan de muur of neergezet op de schoorsteenmantel ter decoratie.

Het roodbakkend aardewerk bestaat naast de borden uit vier papkommen, een zachtfruitbeker, een steelkom, een olielamp en een schenkkan.

Van faience zijn twee theekopjes gevonden. De kopjes zijn aan de buitenzijde verschillend beschilderd met abstracte bloem-, fruit- en plantachtige figuren.

Behalve van aardewerk zijn in de afvaldump ook twee voorwerpen van glas gevonden. De scherven zijn van een gladde beker met ziel en een kelkglas met holle peervormige stam. De beker is in de hele 17^e eeuw te dateren, het kelkglas is van een type dat in het laatste kwart van de 17^e eeuw in de mode was.

Het aardewerk uit de steeg komt uit het laatste kwart van de 17^e en de eerste helft van de 18^e eeuw. Vermoedelijk is het daar in de loop van de hele periode terechtgekomen.

Het grote aandeel van borden en schalen, het tafelaardewerk, valt op in het aardewerkspectrum. Ook de papkommen en theekoppen kunnen tot het tafelaardewerk worden gerekend. Het vaatwerk voor de bereiding van voedsel, grapen en steelkommen, vormt een minderheid. Het lijkt er niet op dat de afvaldump is gevuld met gebroken aardewerk uit de keuken. Het is ook niet waarschijnlijk dat het gevonden aardewerk op tafel stond bij de familie van

Afbeelding 5.2: Schaal 1:4, overzicht van de meest complete vormen uit de afvaldump.

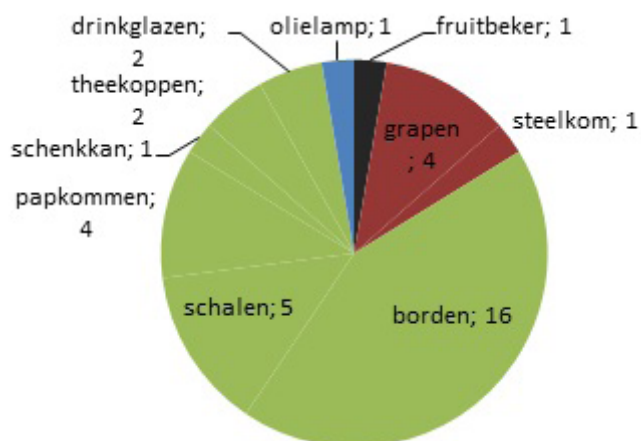

Overschie, die aan het begin van de 18e eeuw het landhuis bewoonde. Zij konden zich ongetwijfeld wat fraaier tafelaardewerk of zelfs een zilveren servies veroorloven. Ook hebben zij vast wel meer dan één wijnglaasje gebroken. Het aardewerk uit de afvaldump lijkt afkomstig te zijn van de tafel van één van de minder chique bewoners van het complex.

Onder de aardewerkvormen ontbreken ook de vormen die kenmerkend zijn voor een boerenbedrijf, met name grote kommen (melkteilen) en kannen voor de bereiding van zuivel en de opslag van melk.

Aardewerksoort	Gebruiksvorm	Typecode	Aantal
Roodbakkend	bord	r-bor-3	2
Roodbakkend	schaal	r-bor-17	1
Roodbakkend	bord	r-bor	2
Roodbakkend	fruitbeker	r-fru	1
Roodbakkend	grape	r-gra-17	2
Roodbakkend	grape	r-gra-51	1
Roodbakkend	grape	r-gra	1
Roodbakkend	schenkkan	r-kan	1
Roodbakkend	papkom	r-kop-4	4
Roodbakkend	olielamp	r-oli	1
Roodbakkend	steelkom	r-stk-6	1
Majolica	schaal	m-bor	2
Majolica	bord	m-bor	1
Faience	bord	f-bor-3	4
Faience	bord	f-bor-7	1
Faience	schaal	f-bor10	2
Faience	bord	f-bor	6
Faience	theekop	f-kop-1	2
Glas	kelkglas		1
Glas	beker		1
Totaal			37

Tabel 5.2: inventarislijst van voorwerpen uit de afvaldump S6.

Afbeelding 5.3: Aardewerkvormen uit de afvaldump naar gebruiksvorm: opslag van voeding (zwart), berieden van voeding (rood), opdienen en nuttigen van eten (groen) en sanitair (blauw).

5.2 Bouwmateriaal

Het overgrote deel van het aangetroffen bouwmateriaal bestaat uit bakstenen en mortel. De bakstenen zijn niet verzameld maar ter plekke gedocumenteerd. Van iedere muur zijn drie bakstenen opgemeten en beschreven op kleur en textuur.

Aan de hand van de afmetingen van bakstenen kunnen muren globaal worden gedateerd. Vanaf het eerste gebruik van bakstenen in deze regio aan het begin van de 13^e eeuw tot aan het einde van de 16^e eeuw werden de bakstenen geleidelijk steeds kleiner; van kloostermoppen van 32 cm lang tot IJsselstenen van 18 cm lang. In de 17^e, 18^e en 19^e eeuw blijven de IJsselstenen in gebruik maar komen er ook grote formaten voor. De steenformaten van de gevonden muren kunnen worden gedateerd door ze te vergelijken met de steenformaten van gebouwen waarvan bekend is in welk jaar of periode ze zijn gebouwd. De dateringen op basis van de steenformaten zijn opgenomen bij de spoorbeschrijvingen en in de bijlage.

Behalve de bakstenen is alleen uit de puinvulling van de kelder bouwmateriaal gekomen. Het zijn twee hele en zes fragmenten van wandtegels van Delftsblauw aardewerk. De twee hele tegels zijn beschilderd met respectievelijk een luipaard of panter (of gewoon een gevlekte kat) en een vogel op een tak. Op de tegelfragmenten zijn een bootje en een wandelend mannetje te herkennen. De tegels zijn globaal te dateren aan de hand van de figuurtjes in de hoeken. Op tegelhoeken zijn twee soorten figuurtjes geschilderd; zogenaamde 'ossekoppen' en 'bijtjes'. De ossekoppen dateren uit de tweede helft van de 17^e eeuw en het begin van de 18^e eeuw, de bijtjes uit de eerste helft van de 18^e eeuw.²⁴ Het is niet bekend waar de tegeltjes oorspronkelijk hebben gezeten, maar waarschijnlijk was een deel van de kelder in het begin van de 18^e eeuw betegeld.

5.3 Dierlijk botmateriaal²⁵

Uit S17, de insteek van S13/15, is een beperkte hoeveelheid dierlijk slachtafval te voorschijn gekomen. Op basis van de datering van de muur S13/15 en het aardewerk kan het materiaal in de 14^e, 15^e of 16^e eeuw worden gedateerd.

Onder de botfragmenten bevinden zich delen van runderen, schapen of geiten en varkens. Een deel van de botten vertoont haksporen. Hoewel op basis van het geringe aantal botten geen harde conclusies kunnen worden getrokken over de veestapel van het boerenbedrijf, blijkt wel dat de bewoners de beschikking hadden over alle soorten vee.

²⁴ Korf 1979.

²⁵ Determinatie E.J. Bult (Archeologie Delft)

Afbeelding 5.4: Schaal 1:2, twee delftsblauwe tegels uit de puinvulling van de kelder; op de linker tegel is een vogel op een tak afgebeeld met in de hoeken 'ossekoppen', op de rechter tegel staat een kat-achtige met 'bijtjes' in de hoeken.

5.4 Metaal²⁶

Bij het onderzoek zijn drie metaalvondsten aangetroffen. Uit S17 komt het lemmet van een eenvoudig ijzeren mes. Het lemmet is 2 cm dik en aan de bovenzijde 2mm dik. Aan de hand van de aardewerkscherven uit hetzelfde spoor kan het mes in de 14e, 15e of 16e eeuw worden gedateerd.

Op de vloer van de kelder (S24) lag een afgesleten duit uit Zeeland uit het jaar 1794. Aan één zijde staat het wapenschild van Zeeland met het jaartal, aan de andere zijde staat een onleesbare tekst. Een belangrijke conclusie die aan de munt kan worden verbonden is dat de kelder in ieder geval tot na het jaar 1794 in gebruik is gebleven.

Uit het vlak komt tenslotte een sterk afgesleten duit uit de Zuidelijke Nederlanden. Op één zijde is nog het gekroonde wapenschild van het Oostenrijks-Bourgondische huis te zien. Het jaartal is niet meer leesbaar maar de munt is in de late 16e of de 17e eeuw te dateren.

²⁶ Determinatie B. Wessels (Archeologie Delft)

6 Conclusie

6.1 synthese

De eerste boerderij ter plaatse van Hofzicht werd vermoedelijk niet lang na de overstromingen in het midden van de 12^e eeuw gebouwd. Het oudste gevonden stuk aardewerk is een randfragment van een Maasvallei-pot van een type dat tot circa 1175 werd gemaakt. Verschillende van de gevonden grondsporen, waaronder mogelijk drie paalsporen, zijn met enige onzekerheid aan de 12^e eeuw toe te schrijven. Het is op basis van de aangetroffen sporen niet te zeggen waar in deze periode de boerderij stond.

Geen van de sporen is uitsluitend aan de 13^e eeuw toe te schrijven maar uit verschillende losse aardewerkvondsten blijkt dat het terrein zeker in gebruik is gebleven. In de 13^e of 14^e eeuw werd een gebouw opgericht van circa 6-8 m breed met een noordwest-zuidoost oriëntering. Van het gebouw zelf zijn geen resten teruggevonden maar twee parallelle greppels zijn de osendroppen geweest. Aan het einde van de 14^e eeuw werd het gebouw voorzien van een korte bakstenen muur met onbekende functie. Mogelijk werd de boerderij toen verbreed en over de zuidelijke osendrop heen gebouwd. Een eeuw later, aan het einde van de 15^e of het begin van de 16^e eeuw, werd in het houten gebouw een 3 m lange schouw of brandmuur aangelegd.

In de eerste helft van de 16^e eeuw werd achter de brandmuur (noordwest zijde) een kelder aangebouwd met een ingang aan de westkant. Vermoedelijk later in de 16^e eeuw krijgt de kelder een nieuwe ingang aan de zuidoostkant ter plaatse van de 13^e of 14^e eeuwse houtbouw. Op de kaart van Kruikius (afbeelding 6.1) is te zien dat de boerderij aan de zuidoostkant een groot stalgedeelte heeft. Vermoedelijk is dit een opvolger van het gebouw uit de 13^e of 14^e eeuw. Ook van het stalgedeelte zijn geen sporen teruggevonden zodat ook dit een licht gefundeerde constructie moet zijn geweest van hout en weinig muurwerk.

Rond het midden van de 17^e eeuw werd de oude boerderij door de familie Van Overschie verbouwd tot buitenhuis. Een belangrijk onderdeel was de toevoeging van het brede voorhuis, dat is te zien op de kaart van Kruikius uit 1712. In de leidingsleuf is een brede muur aangetroffen die op basis van de datering van de baksteenformaten en een afvaldump uit het begin van de 18^e eeuw aan deze verbouwing is toe te schrijven. Dezelfde stenen zijn toegepast in de noordoostmuur van de kelder, die waarschijnlijk bij dezelfde verbouwing is verbeterd of vergroot.

Mogelijk werd al tegelijk met de verbouwing van de oude boerderij tot landhuis een nieuwe boerderij neergezet aan de westkant van het erf. Deze boerderij is afgebeeld op de kaart van Kruikius. In de 18^e eeuw werd deze boerderij alweer vervangen door de huidige boerderij, waarvan de westgevel pal naast de oostgevel van de oude boerderij werd geplaatst. Op de kadastraalkaart van 1832 is te zien dat de nieuwe boerderij is verbonden met een deel van het buitenhuis. Het buitenhuis is dan geen eigendom meer van de familie Kretschmar, de laatste gebruikers van het buitenhuis. Wel bezitten zij nog een 'houtvesterswoning' op het terrein die geen onderdeel van het oude buitenhuis lijkt te zijn geweest. Mogelijk hebben ze de houtvesterswoning gebouwd na het afstaan van de boerderij. Het voorhuis en de stal van het buitenhuis zijn in 1832 al verdwenen. De kelder van het buitenhuis bleef, blijkens de vondst van een munt uit dat jaar, in ieder geval tot 1794 in gebruik, zodat het voorhuis

en de stal pas in het begin van de 19^e eeuw zijn gesloopt. Halverwege de 19^e eeuw werden een groot deel van de stal van de 'nieuwe' boerderij en de laatste restanten van het buitenhuis gesloopt om meer ruimte te maken voor een tuindersbedrijf. Op de restanten van het oude buitenhuis werd een knechtenuwoning met wagenstalling gebouwd die kort voor aanvang van het onderzoek gesloopt is wegens bouwvalligheid. De oude 'nieuwe' boerderij wordt sinds 2006 stukje bij beetje opgeknapt door de eigenaar.

Afbeelding 6.1: het opgravingsplattegrond geprojecteerd op de kaart van kruikius uit 1712.

6.2 Middeleeuwse boerderijen in Midden-Delfland

Over de constructie van laatmiddeleeuwse boerderijen in Delfland is weinig bekend. In de regio zijn verschillende boerenerven uit de 12^e en 13^e eeuw opgegraven. Bij veel van de erven werden geen paalsporen of funderingen van de boerderij aangetroffen.²⁷ De plaats van de boerderij kon enkel herkend worden door het ontbreken van sporen binnen een met greppels omgeven terrein. Aangenomen wordt dat de boerderijen op het maaiveld werden gefundeerd op bijvoorbeeld houten planken. De opbouw van de boerderijen was

²⁷ Koot 1993, 44-55; van Londen 2006, 50; Bult 2011, 55-56.

Afb 6.2: het opgravingsplattegrond geprojecteerd op de kaart van 1832.

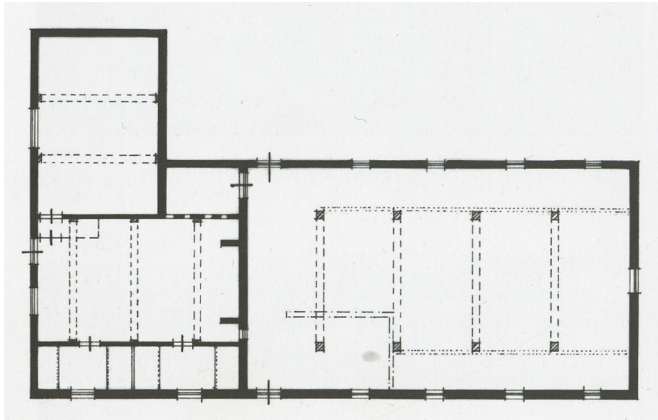
vermoedelijk vergelijkbaar met de drieschepige woon-stalboerderijen zoals ze elders in Nederland werden gebouwd in deze periode.

Ook over de verstening van de boerderijen is vrijwel niets bekend. Veel van de boerderijen uit de 14^e en 15^e eeuw stonden ter plekke van de huidige boerderijen aan de wegen, waar vrijwel geen onderzoek is verricht. Alleen aan de Woudse Weg werd tijdens aanleg van de snelweg A4 een losse brandmuur aangetroffen die gelijkenis vertoont met de brandmuur van Hofzicht (S13/15).

Vanaf de 16^e eeuw is meer bekend over de opbouw van boerderijen omdat in verschillende nog bestaande boerderijen bouwonderdelen uit deze periode aanwezig zijn. Op basis van de her en der gedocumenteerde bouwonderdelen kon een 'oertype' van de Midden-Delflandse boerderij worden gereconstrueerd.²⁸

Het oertype was een drieschepige woon-stalboerderij waarbij het woongedeelte was afgescheiden van de stal door een brandmuur met haard. In het woongedeelte werd de middenbeuk, met de haard, gebruikt als leef en werk-

²⁸ Oostroom 2010.

Afb. 6.3: reconstructie van een 16e eeuwse boerderij (Oostroom 2010, blz. 76)

ruimte. Aan de ene kant was de zijbeuk afgescheiden voor enkele slaapkamers. De andere zijbeuk was uitgebouwd met een melkkelder en een opkamer. Later werden de stallen vaak verlengd of om de hoek uitgebouwd zodat een L- of U-vormige boerderij ontstond.

Het is goed mogelijk dat de 14e en 15e eeuwse brandmuren van Hofzicht en de Woudse weg ook de scheiding vormden tussen het woon- en het stalgedeelte van de boerderijen. De lengte van de muren, respectievelijk 3 m en 3,80 m doet veronderstellen dat de brandmuren over de breedte van het middenschip stonden.

7 Beantwoording onderzoeksvragen

Op basis van de resultaten kan een deel van de onderzoeksvragen uit het Programma van Eisen worden beantwoord:

Wat is de aard en de ouderdom van de vindplaats Hofzicht?

De vindplaats is een boerderijcomplex uit periode van de 12^e tot en met de 20^e eeuw.

Is er sprake van een fasering binnen de ontwikkeling van het terrein?

Het onderzoek was te gering van omvang om op basis van de archeologische gegevens een onderscheid in fases te kunnen maken. Het hoofdgebouw van het complex is gedurende acht eeuwen continu verbouwd, uitgebreid en verkleind.

Hoe is het terrein binnen de verschillende fases ingericht.

Geen antwoord; zie hierboven.

Welke uitspraken zijn er te doen over de sociaal-economische status van de bewoners?

Het onderzoek heeft te weinig vondstmateriaal opgeleverd om hier uitspraken over te kunnen doen. Het onderzoek heeft weliswaar één vondstcomplex opgeleverd maar het ontbreekt aan referentiemateriaal van zowel binnen de vindplaats als van vindplaatsen in de regio. Ook is het onbekend van welke bewoners/gebruikers dit materiaal afkomstig is. Op grond van de historische bronnen is aan te nemen dat het complex werd bewoond/gebruikt door de welgestelde eigenaren uit de stad, de boer en zijn knechten. Vermoedelijk had ieder van deze groepen een andere sociaal economische status.

Waaruit bestaat de materiële cultuur van de nederzetting en zijn hier ontwikkelingen of trends in te herkennen?

De materiële cultuur bestaat uit gebruiksvoorwerpen van aardewerk en metaal, uit dierlijk afvalmateriaal en uit bouwmaterialen. Het onderzoek heeft te weinig vondstmateriaal opgeleverd om ontwikkelingen of trends te kunnen herkennen.

Is de omslag van boerderij naar buitenplaats te herkennen in de materiële cultuur en waaruit bestaan de verschillen en overeenkomsten?

Het onderzoek heeft te weinig vondstmateriaal opgeleverd om de vraag te kunnen beantwoorden.

Zijn er op basis van het vondstmateriaal uitspraken te doen over consumptiepatronen en ontwikkelingen daarbinnen.

Het onderzoek heeft te weinig vondstmateriaal opgeleverd om de vraag te kunnen beantwoorden.

Zijn er op basis van het vondstmateriaal uitspraken te doen over de productie (tuinbouw, akkerbouw en/of veeteelt) van de boerderij en/of buitenplaats en zijn daarbinnen ontwikkelingen te herkennen.

Het onderzoek heeft te weinig vondstmateriaal opgeleverd om de vraag te kunnen beantwoorden.

Welke vorm en constructie had de bebouwing of opeenvolgende gebouwen en welke ontwikkelingen heeft dit doorgemaakt?

Het hoofdgebouw van het boerderijcomplex bestond in de 12^e en/of 13^e eeuw uit een op het maaiveld gefundeerde houtconstructie. Vanaf de 14^e eeuw werden in baksteen delen van het gebouw vervangen of toegevoegd. In de 15^e eeuw werd een brandmuur toegevoegd en in de 16^e eeuw een melkkelder. Aan het einde van de 17^e eeuw werd het gebouw uitgebreid met een breed voorhuis.

Wat is de geologische situatie en ontwikkeling binnen het plangebied.

Het plangebied is gelegen op de dekafzetting van de Laag van Poeldijk, ter plaatse van een oudere kreekkrug uit het stelsel van de Hoekpolderlaag.

Is op basis van de onderzoeksresultaten een herwaardering van de AMK-status van het terrein wenselijk?

Nee. De status op de Archeologische monumentenkaart (AMK) als vindplaats van hoge archeologische waarde kan worden gehandhaafd.

8 Waardering

In het plangebied is één vindplaats aanwezig: een boerderij- en buitenhuiscomplex uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Op basis van het verrichte onderzoek kan de vindplaats opnieuw worden gewaardeerd.

De wijze waarop een vindplaats wordt gewaardeerd is vastgelegd in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie 3.2. Voor de waardering wordt de vindplaats op drie onderdelen gescoord van 1 tot 3 punten:

1. Belevingswaarde; de zichtbaarheid van de archeologische vindplaats in het landschap. Vindplaatsen die niet zichtbaar zijn boven maaiveld worden niet gescoord.
2. Fysieke kwaliteit; de aanwezigheid van archeologische resten en conserveringstoestand van die resten.
3. Inhoudelijke kwaliteit: de informatie die de vindplaats kan opleveren als representant van een meer voorkomend nederzettingstype in bepaalde tijd en regio of als uniek nederzettingstype.

De *belevingswaarde* voor de vindplaats Hofzicht is hoog. De archeologische resten maken integraal deel uit van een boerenerf waarvan de oorspronkelijke opzet nog grotendeels intact is. De huidige boerderij is de directe opvolger van de archeologisch bewaarde boerderijen uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.

De *fysieke kwaliteit* is hoog. De vindplaats bevat veel archeologische resten van zowel muren, grondsporen als *mobilia* (vondsten). De muurresten zijn na de sloop van de buitenplaats afgedekt met een egalisatie laag waardoor ze tot op hoog niveau bewaard zijn gebleven. Doordat het erf in de laatste eeuw geen intensieve bedrijfsvoering heeft gehad zijn er nauwelijks grondwerkzaamheden uitgevoerd die de archeologische waarden hebben verstoord.

Van de *mobilia* is de conservering van aardewerk, glas, bouw materiaal, natuursteen en dierlijk bot zeer goed. De conservering van het metaal is matig door corrosie. Vondsten van plantaardige materialen (hout, leer, etc.) zijn niet aangetroffen en kunnen niet gewaardeerd worden. Het onderzoek heeft geen vondstcontexten opgeleverd waaruit plantenzaden of pollen bemonsterd konden worden, zodat deze niet gewaardeerd kunnen worden.

De *inhoudelijke kwaliteit* is hoog. De vindplaats is representatief voor een kenmerkende ontwikkeling in de regio: de ontwikkeling van boerderijen naar landgoederen met agrarische functie naar tuinbouwbedrijven. Uniek aan de vindplaats Hofzicht is de bewoningscontinuïteit van het midden van de 12^e eeuw tot de dag van vandaag. Bij veel boerderijen in de regio is het erf in de loop van de eeuwen meermalen verplaatst binnen het eigen land. Over de aanwezigheid van vergelijkbare monumenten in de regio is vrijwel niets bekend. Veel erven zijn vermoedelijk in de afgelopen decennia beschadigd door grondwerkzaamheden op de nog in gebruik zijnde tuindersbedrijven.

Advies

Het archeologisch monument Hofzicht is op basis van de nieuwe onderzoeksgegevens opnieuw gewaardeerd. Uit de hoge score van de waardering volgt dat Hofzicht een behoudenswaardige vindplaats is. De maximale score voor belevingswaarde is alleen al voldoende om de vindplaats als behoudenswaardig aan te merken. Voor de volledigheid zijn ook de onderdelen fysieke kwaliteit

en inhoudelijke kwaliteit getoetst. De status op de Archeologische monumentenkaart (AMK) als vindplaats van hoge archeologische waarde kan worden gehandhaafd (zie afbeelding 1.1).

Waarden	Criteria	Parameter	Antwoord	Score	
Beleving	Schoonheid	Zichtbaarheid vanaf het maaiveld als landschapselement	ja	3	
		Vorm en structuur	Nee	.	
		Relatie met de omgeving	Nee	.	
	Herinneringswaarde	Verbondenheid met feitelijke historische gebeurtenissen	Nee	n.v.t.	
Associatie met toegeschreven kwaliteit of betekenis		Nee	.		
Fysiekekwaliteit	Gaafheid	Aanwezigheid sporen	Hoog	3	
		Gaafheid sporen	Hoog	.	
		Ruimtelijke gaafheid	Hoog	.	
		Stratigrafie intact	Middel	.	
		Mobilia in situ	Hoog	.	
		Ruimtelijke relatie tussen mobilia onderling	Hoog	.	
		Ruimtelijke relatie tussen mobilia en sporen	Hoog	.	
		Aanwezigheid antropogeen biomedisch residu	-	.	
		Stabiliteit van de natuurlijke omgeving	Hoog	.	
	Conservering	Conservering artefacten (metaal/overig)	Hoog	3	
		Conservering organisch materiaal	-	.	
	Inhoudelijkekwaliteit	Zeldzaamheid	Het aantal vergelijkbare monumenten (complexen) van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode, binnen dezelfde archeoregio, waarvan de aanwezigheid is vastgesteld	Hoog	3
			Idem, op basis van een recente en specifieke verwachtingskaart	Hoog	.
Informatiewaarde		Opgraving/onderzoek van vergelijkbare monumenten binnen dezelfde archeoregio (minder/meer dan 5 jaar geleden; volledig/ partieel)	Hoog	3	
		Recent en systematisch onderzoek in de betreffende archeoregio	Hoog	.	
		Recent en systematisch onderzoek van de betreffende archeologische periode	Hoog	.	
		Passend binnen regionaal onderzoeksprogramma	Hoog	.	
Ensemblewaarde		Synchrone context (voorkomen van monumenten uit dezelfde periode binnen de microregio)	Hoog	2	
		Diachrone context (voorkomen van monumenten uit opeenvolgende perioden binnen de microregio)	Laag	.	
		Landschappelijke context (fysisch- en historisch-geografische gaafheid van het contemporaine landschap)	Hoog	.	
		Aanwezigheid van contemporaine organische sedimenten in de directe omgeving	Middel	.	
Representativiteit		Kenmerkendheid voor een bepaald gebied en/of periode	Hoog	n.v.t.	
		Het aantal vergelijkbare monumenten van goede fysieke kwaliteit uit dezelfde periode binnen dezelfde archeoregio waarvan de aanwezigheid is vastgesteld en waarvan behoud is gegarandeerd	Laag	.	
		Idem, op basis van een recente en specifieke verwachtingskaart	Middel	.	

Tabel 8.1: scoretabel van de vindplaats.

Bibliografie

Gebruikte afkortingen:

DAR *Delftse Archeologische Rapporten*
RDMZ RV *Rijksdienst Monumentenzorg Restauratievademecum*

Literatuur:

- Berends, G., 1989: Baksteen in Nederland in de middeleeuwen, in: *RDMZ RV 1989*, 15-11.
- Bult, E.J., 2011: De middeleeuwse mansus in de Voordijkhoornsepolder te Delft. Mens en landschap in de Delftse regio. Deel IV, *DAR 101*. Delft.
- Haafden. C.J., van, 1987: *Nieuwe Langedijk Delft. Bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van de panden 22 t/m 28*. Delft.
- Jongma, S.H., 2012: *Programma van Eisen, archeologisch onderzoek De Lier Hof zicht, gemeente Westland*.
- Kerkhof, M., E.J. Bult & B. Penning, 2010: Midden-Delfland. Een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart. *DAR 100*, Delft.
- Koot, J.M., 1993: *Tussen terp en kreekrug. Ontginningen op de rand van klei en veen (Rijswijkerbroek en Harnasch)* (Doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam). Rijswijk.
- Korf, D., 1979: *Tegels*. Haarlem.
- Kruikius, N & J. Kruikius, 1977 (1712): *'t Hooge heemreadschap van Delflant met alle steden, dorpen en ambachten, Alphen aan de Rijn*.
- Kuile, E.H., ter, 1937: Baksteenformaten in Zuid-Holland tot het midden van de 16^e eeuw. In: *Oudheidkundig jaarboek 6*, 96-99.
- Londen, H., van, 2006: *Midden-Delfland: The Roman native landscape past and present*. Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam. Amsterdam.
- Moerman, J., 2012: Hofzicht en de Zeven gaten, in: *Historisch Jaarboek Westland 2012*. Honselersdijk, 25.
- Ooststroom, F., van, 2010: Bouwhistorische verkenning van een boerderij in de Woudse Polder. In: *Historisch Jaarboek Schipluiden 2009*. Schipluiden, 73-83.
- Stevens, F & P. Kloosterman, 2012: *Advies Archeologie, Noord-Lierweg te De Lier, gemeente Westland*.

Overzicht van afbeeldingen & tabellen

Afbeeldingen

Afbeelding 1.1 (blz. 8)
Ligging van het plangebied.

Afbeelding 2.1 (blz. 10)
Het plangebied op de geologische ondergrond.

Afbeelding 2.2 (blz. 11)
De buitenplaats en boerderij op de kaart van Kruikius uit 1712.

Afbeelding 3.1 (blz. 13)
Overzicht van de opgraving.

Afbeelding 4.1 (blz. 16)
Allesporenkaart vlak 2.

Afbeelding 4.2 (blz. 17)
S15, Mogelijk een schouwwang.

Afbeelding 4.3 (blz. 18)
S25 en S13 maken deel uit van de kelder muur S12.

Afbeelding 4.4 (blz. 18)
Overzicht van de kelder richting het noorden.

Afbeelding 4.5 (blz. 19)
S22, richting het zuiden.

Afbeelding 5.1 (blz. 24)
Schaal 1:2, randfragment van een kogelpot uit S28.

Afbeelding 5.2 (blz. 26)
Schaal 1:4, overzicht van de meest complete vormen uit de afvaldump.

Afbeelding 5.3 (blz. 27)
Aardewerkvormen uit de afvaldump naar gebruiksvorm: opslag van voeding (zwart), berieden van voeding (rood), opdienen en nuttigen van eten (groen) en sanitair (blauw).

Afbeelding 5.4 (blz. 28)
Schaal 1:2, twee delftsblauwe tegels uit de puinvulling van de kelder; op de linker tegel is een vogel op een tak afgebeeld met in de hoeken 'ossekoppen', op de rechter tegel staat een kat-achtige met 'bijtjes' in de hoeken.

Afbeelding 6.1 (blz. 32)
Het opgravingsplattegrond geprojecteerd op de kaart van Kruikius uit 1712.

Afbeelding 6.2 (blz. 33)

Het opgravingsplattegrond geprojecteerd op de kaart van 1832.

Afbeelding 6.3 (blz. 34)

Reconstructie van een 16e eeuwse boerderij (Ooststroom 2010, blz. 76)

Tabellen

Tabel 5.1 (blz. 24)

Totaal aantal gevonden scherven per aardewerksoort.

Tabel 5.2 (blz. 27)

Inventarislijst van voorwerpen uit de afvaldump S6.

Tabel 8.1 (blz. 38)

Scoretabel van de vindplaats.

Bijlage

Bijlage 1 (blz. 43)

Baksteenformaten per spoor.

Bijlage 1

Baksteenformaten

Spoomnummer	Spoorzaard	Baksteen	Muurdikte	Metselverband	Kleur	Mortel	Datering	Vergelijking
1	muur	16x8,5x4	1,5		oranje	zachte kalkmortel		
2	muur	16x8,5x4	1,5		oranje	zachte kalkmortel		
3	muur	17x8x4	2,5?		geel			
7	knechtenwoning	17x8x4						
7	knechtenwoning	16x6x4						
7	knechtenwoning	20x9x6						
7	knechtenwoning	16x6x4						
8	koetshuis noord gevel	15x7x4					hergebruik	
8	koetshuis noord gevel	-x8x5					hergebruik	
8	koetshuis noord gevel	-x8x4					hergebruik	
8	koetshuis noord gevel	-x8x4					hergebruik	
9	koetshuis oost gevel	17x7x4					hergebruik	
9	koetshuis oost gevel	18,5x8,5x4					hergebruik	
9	koetshuis oost gevel	18,5x-x4					hergebruik	
9	koetshuis oost gevel	-x8,5x4					hergebruik	
10	koetshuis vloer	14x6,5x3			geel			
10	koetshuis vloer	15,5x7x3			geel			
10	koetshuis vloer	15x6x3,5			geel			
11	bestrating buiten koetshuis	16,5x8x4						
11	bestrating buiten koetshuis	16x8,5x4						
11	bestrating buiten koetshuis	17x8x4			geel			
11	bestrating buiten koetshuis	19x8,5x4						
12	trapgat	17,5x8,5x4	1	koppen- en strekkenlagen	geel, rood, roodbruin, gemengd	grijze mortel met schelbrokjes	1500-1525	
12	keldermuur	18,5x9x4,5	1,5	koppen- en strekkenlagen	geel, rood, roodbruin, gemengd	grijze mortel met schelbrokjes	1500-1525	
12	trapgat	18x7,5x4,5	1	koppen- en strekkenlagen	geel, rood, roodbruin, gemengd	grijze mortel met schelbrokjes	1500-1525	
12	keldermuur	19x9,5x4,5	1,5	koppen- en strekkenlagen	geel, rood, roodbruin, gemengd	grijze mortel met schelbrokjes	1500-1525	
13	schauw zuid dl	19x9x4,5	1	koppen- en strekkenlagen	rood, geel slecht gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500	Laurenskerk Rotterdam 1488-1597 (18-19x9x4,5)
13	schauw zuid dl	19x9x4,5	1	koppen- en strekkenlagen	rood, geel slecht gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500	Laurenskerk Rotterdam 1488-1597 (18-19x9x4,5)
13	schauw zuid dl	19x9x4,5	1	koppen- en strekkenlagen	rood, geel slecht gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500	Laurenskerk Rotterdam 1488-1597 (18-19x9x4,5)
13	schauw zuid dl	19x9x5	1	koppen- en strekkenlagen	rood, geel slecht gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500	Laurenskerk Rotterdam 1488-1597 (18-19x9x4,5)

Spoornummer	Spoorraad	Baksteen	Muurdikte	Metselverband	Kleur	Mortel	Datering	Vergelijking
14	dichtzetting	18,5x9,5x4,5			rood	zachte witte mortel met kalkbrokjes	hergebruik	
14	dichtzetting	19x9x- x9x4,5			rood	zachte witte mortel met kalkbrokjes	hergebruik	
14	dichtzetting				rood	zachte witte mortel met kalkbrokjes	hergebruik	
15	schouw noord dl	18,5x9x4			rood, geel slecht, gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500 1597 (18-19x9x4,5)	Laurenskerk Rotterdam 488-1597 (18-19x9x4,5)
15	schouw noord dl	19,5x9,5x4,5			rood, geel slecht, gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500	Laurenskerk Rotterdam 488-1597 (18-19x9x4,5)
15	schouw noord dl	19,5x9x5			rood, geel slecht, gemengd	grijze zandige mortel met kalkbrokjes en houtskool	1475-1500	Laurenskerk Rotterdam 488-1597 (18-19x9x4,5)
16	keldermuur	16,5x7x-			geel	harde grijze mortel met schelpgruis		
16	keldermuur	16x8,5x-			geel	harde grijze mortel met schelpgruis		
16	keldermuur	x7x3,5			geel	harde grijze mortel met schelpgruis		
16	keldermuur	-x-x4			geel	harde grijze mortel met schelpgruis		
18	dichtzetting	17,5x9x4,5			geel	harde grijze mortel met schelpgruis verg. S16	hergebruik	
18	dichtzetting	19,5x9x4			rood	harde grijze mortel met schelpgruis verg. S16	hergebruik	
18	dichtzetting	19x7,5x4,5			onbekend	harde grijze mortel met schelpgruis verg. S16	hergebruik	
23	kelder dorpel	18,5x8x4					1525-1550	Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
23	kelder dorpel	18x8x4					1525-1550	Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
23	kelder dorpel	18x8x4					1525-1550	Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
23	kelder dorpel	19x8,5x4			licht bruin		1525-1550	Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
24	keldervoer baksteen	17,5x8,5x-			geel, licht bruin	geen	1500-1525	Nwe Kerk - 1512 (17,5x8,5x3,8), Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
24	keldervoer baksteen	17,5x8x-			geel, licht bruin	geen	1500-1525	Nwe Kerk - 1512 (17,5x8,5x3,8), Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
24	keldervoer baksteen	17x8,5x-			geel, licht bruin	geen	1500-1525	Nwe Kerk - 1512 (17,5x8,5x3,8), Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
24	keldervoer baksteen	17x8,5x-			geel, licht bruin	geen	1500-1525	Nwe Kerk - 1512 (17,5x8,5x3,8), Kerk Wateringen 1532 (17-18x8x4)
24	keldervoer plavuizen	23,5x23x3			rood ongeglazuurd			
24	keldervoer plavuizen	23,5x23x3			rood ongeglazuurd			
24	keldervoer plavuizen	23x22x3			rood ongeglazuurd			

Spoornummer	Spoorraad	Baksteen	Muurdikte	Metselverband	Kleur	Mortel	Datering	Vergelijking
25	poer?	25x10x6	1,5	.	rood slecht gemengd	licht grijze zandige mortel	1375-1400	Nwe Kerk dwarsschip 1384-1389
25	poer?	25x10x6	1,5	.	rood slecht gemengd	licht grijze zandige mortel	1375-1400	Nwe Kerk dwarsschip 1384-1389
25	poer?	26x12x6	1,5	.	rood slecht gemengd	licht grijze zandige mortel	.	.
25	poer?	26x12x6	1,5	.	rood slecht gemengd	licht grijze zandige mortel	.	.

